

Johannes Ewald i romanhistorien

En omdatering og revurdering af Herr Panthakaks Historie

Dansk litteraturs historie skriver om 1700-tallets danske prosalitteratur:

“ 1700-tallet rummer kun tre litterære prosaarbejder, som stadig er uafviselige hovedværker: Ludvig Holbergs *Niels Klims underjordiske Reise* (1741), Johannes Ewalds *Levnet og Meeninger* (skrevet 1774-78), og Jens Baggesens *Labyrinten* (1792-93). De to sidste er ikke direkte fiktionsværker, men har en selvbiografisk baggrund trods tydelige fiktiviseringer. En stor, sammenhængende tradition for fiktionsprosa i 1700-tallet, som den England kan fremvise med bl.a. Daniel Defoe, Jonathan Swift, Samuel Richardson, Henry Fielding og Laurence Sterne, er vi uhyre langt fra. (Mortensen og Schack 2008, 308)

Det er en kendsgerning, at der udkommer langt færre danske prosalitterære værker i 1700-tallet end i den angelsaksiske tradition. Denne artikel vil imidlertid tilbagevise, at der i denne periode kun skrives ét stykke dansk fiktionsprosa, der kan anses som et hovedværk. Romanen etableres i 1700-tallet som en fiktionsgenre, men den dominerende romanhistoriografi har siden Ian Watts *The Rise of the Novel* (1957) fokuseret på romanens karakter af realisme (Warner 1998). I et opgør med denne tendens er nyere romanteori i stigende grad begyndt at beskæftige sig med romanens karakter af en fiktionsgenre (Gallagher 2006, Paige 2011). Disse har dog indtil videre ikke fundet en begrebsmæssig afgrænsning af fikcionalitet, der tillader en undersøgelse af fænomenet uafhængigt af genren.¹ Jeg gør i artiklen brug af det retoriske fikcionalitetsbegreb, Richard Walsh har promoveret i *The Rhetoric of Fictionality* (2007). Walsh foreslår en forståelse af fikcionalitet som en kommunikativ ressource, der ikke er synonym med romanen, men kan undersøges inden for mange forskellige genrer og diskurser. Et sådant koncept tillader en udforskning af fikcionalitet i dannelsen af romangenren; fordi begrebet er løsrevet fra genrer, kan det undersøges uden for, før og i forhold til dannelsen af en genre.

Jeg vil med denne rammesætning argumentere for, at en af de mest anerkendte forfattere i Danmark fra 1700-tallet, Johannes Ewald, skriver en roman, der med

fordel kan regnes med blandt 1700-tallets prosalitterære hovedværker. *Herr Panthakaks Historie* er struktureret omkring hovedpersonen og hans udvikling fra barn til voksen, men det er langt fra en traditionel dannelsesroman. Gennem såvel handling som forfatterkommentarer undsiger værket forklaringsmodeller, der har årsags-virknings-karakter. Det er rigt på digressioner, der ofte angår bipersoner og filosofiske betragtninger. Værket er fortalt gennem en heterodiegetisk fortællerposition, hvorfra der løbende indføres metarefleksive kommentarer, heriblandt en række refleksioner over skrivestilen, ordbetydninger og leg med virkelighedsreferencer samt inddragelse af en samtidsaktuel filosofisk debat mellem Voltaire og Leibniz. Værket formår på én gang at give et psykologisk portræt, udspille et picaresk begivenhedsforløb og blande sig i filosofiske debatter om slutningers gyldighed, Teodicé-problemet og spørgsmålet om den bedst mulige verden gennem både handlingsforløb og metarefleksioner. Samtidig er det formmæssigt langt mere helstøbt og gennemkomponeret end receptionen har været opmærksom på.

Jeg vil i artiklen foretage en komparativ analyse af *Herr Panthakaks Historie* og et udsnit af Ewalds ugeskrift *De Fremmede*, der også har en hovedperson, der hedder Panthakak. Ved at sammenligne de to værker bliver det tydeligt, hvor store indholdsmæssige konsekvenser den genremæssige forskel på de to tekster har. Ewald kan inden for en fiktionsramme tillade sig at gøre brug af en række fiktionalt strategier, der umuliggøres af de begrænsninger, ugeskriftets prætenderede autenticitet sætter. *Herr Panthakaks Historie* er blevet opfattet som et fragmenteret forlæg til ugeskriftet *De Fremmede*, men ved at tilbagevise de antagelser, der ligger til grund for dateringen af værket, vil jeg både argumentere for, at *Herr Panthakaks Historie* i virkeligheden er yngre end *De Fremmede*, og at det er et fuldendt fiktionsværk, der bør få en central plads i den danske romanhistorie.

Datering af *Herr Panthakaks Historie*

Johannes Ewald er kendt som en af de mest centrale forfattere i Danmark i 1700-tallet mest for sine digte, skuespil og det selvbiografiske prosaværk *Levnet og Meeninger* (skrevet 1774-78, trykt 1804-08 som uddrag, i helhed først i *Samtlige Skrifter* 1850-55). Til trods for den omfattende behandling af Ewalds forfatterskab er *Herr Panthakaks Historie* kun blevet undersøgt i meget begrænset omfang og stort set ikke i relation til hans ugeskrift *De Fremmede*, selvom værkerne har en hovedperson, der hedder det samme, og der indgår flere ens passager i de to værker. Det er i sig selv bemærkelsesværdigt, at *Herr Panthakaks Historie* ikke har tiltrukket sig større opmærksomhed i litteraturhistorien, da værket har en længde, der er tilsvarende Ewalds kendteste prosaværk *Levnet og Meeninger* og bærer mange af de træk, *Levnet og Meeninger* er blevet rost for; en Laurence Sterne-inspireret fragmenteret fabulerende stil og et væld af filosofiske allusioner. Som det er tilfældet ved *Levnet og Meeninger*, ligger en stor del af kvaliteten ved *Herr Panthakaks Historie* netop i sproget, dets digressioner, forfatterkommentarer og ironiske skildringer, der ikke fanges ved et resumé, men handlingen er i store træk: Hovedpersonen Christian (senere Panthakak) vokser op som faderløs med rygterne svirrende om sin paternitet, alt imens moderen får besøg af en lang række mænd. Christian bliver oplært hos

Herr Misocosmus, hvis navn og væsen konnoterer verdenshader. Ved moderens død rejser Christian væk, hvor han bliver bestjålet ved tre forskellige lejligheder, før han til sidst møder Marquien af V***, der som den første viser sig velvillig over for ham, men med bagtanker om at skrive hele hans livshistorie om til en satire. Handlingen i historien om Panthakak i ugeskriftet *De Fremmede* er langt mindre flerstrengt: Panthakak går langs en kanal med tanker om at begå selvmord, men finder en kiste, som han tager med sig hjem, og det viser sig, at den indeholder en lille dreng, som han og hans kone tager til sig.

De Fremmede og *Herr Panthakaks Historie* blev først udgivet af Knud Lyne Rahbek i starten af 1800-tallet og fik derfor også først en receptions historie efter Ewalds død (Sørensen 1989).² *Herr Panthakaks Historie* er et af de eneste af Ewalds prosaværker, der hverken indgår i en overordnet ramme eller eksplicit markerer sit genreforhold.³ A. D. Jørgensen, hvis forskning er blevet kaldt indledningen til den moderne receptions historie om Ewald (af bl.a. Brix 1913(2) og Jakobsen 1990), skriver om *Herr Panthakaks Historie*: "Den blev afbrudt allerede i 5. kapitel og har kun interesse som et ret mærkeligt brudstykke fra denne tid, uden poetisk værd" (1888, 101). Jørgensen daterer *Herr Panthakaks Historie* til 1770 og vurderer, at Panthakak som figur senere bliver inddraget i ugeskriftet *De Fremmede*. Imellem Jørgensens og Brix' datering, der i dag står som den gældende, har der været en række forskellige dateringsforsøg og divergerende holdninger til, hvorvidt *Herr Panthakaks Historie* er skrevet senere end *De Fremmede*.⁴ Brix går imidlertid tilbage til Jørgensens opfattelse af, at *De Fremmede* må være skrevet efter *Herr Panthakaks Historie*. Han bestemmer *Herr Panthakaks Historie* til 1771 (Brix 1913), *De Fremmede* nr. 1-3 til 1773 og nr. 7-9 til 1776 (Brix 1913(3)). Ugeskriftet er skrevet på linje med den populære spectator-genre, der i Danmark især var dominerende fra 1740'erne inspireret af den engelske *The Spectator* af Joseph Addison og Richards Steel (1711-1712, dansk oversættelse 1742-43) (Stangerup 1936).

Den gældende behandling af forholdet mellem *Herr Panthakaks Historie* og *De Fremmede* lægger sig op ad Hans Brix' vurderinger fra starten af det 20. århundrede, ligesom de fleste dateringer af Ewalds værker tager afsæt i Brix' *Johannes Ewald – En række kritiske undersøgelser* (1913) og hans artikel "Ewald i 1776" (1913(3)). Både Ewaldforskere som Ernst Frandsen (1939), Peer E. Sørensen (1989) og Gunnar Jakobsen (1990)⁵ tillige med den seneste udgivelse af værket fra DSL og de to nyeste, mest omfattende danske litteraturhistoriske værker *Dansk litteraturhistorie* (1983) og *Dansk litteraturs historie* (2007) følger Brix' datering samt hans opfattelse af forholdet mellem *Herr Panthakaks Historie* og *De Fremmede*: nemlig at *Herr Panthakaks Historie* ikke skal regnes for andet end et gammelt fragment, hvis egentlige formål var at blive indarbejdet i tidsskriftet. Brix skriver om de to tekster:

“ Forholdet mellem 'Hr. Panthakak' og 'De Fremmede' er dette, at dels indføres Hovedfiguren fra Romanen i Ugeskriftet, hvoraf det forstaas, at Digteren har haft til Hensigt at optage 'Hr Panthakaks Historie' i 'De Fremmede's Hæfter; dels er et Par Sider, der i 'Hr. Panthakak' danner Indledningen, anvendt i Ugeskriftets Tekst. (1913, 52-53)

Brix reviderede i 1913 sine tidligere dateringer af både den sidste halvdel af *De Fremmede*, af *Levnet og Meeninger* og af flere af Ewalds øvrige værker. En vandmærkeundersøgelse af papiret, værkerne er skrevet på, viste, at Brix' tidligere dateringer, der var baseret på biografiske forhold sammenført med tekstlæsninger, ikke var korrekte. I artiklen "Ewald i 1776", hvor Brix omdaterer Ewalds værker ud fra undersøgelser af papirsorten, påpeger han, at Ewald gjorde brug af udenlandsk papirsort, når han var i København, mens han under sit landophold i årene 1773-77 næsten udelukkende brugte dansk papir fra Drewsens fabrik (1913). Det er denne observation, der får Brix til at afgøre, at de første tre numre af *De Fremmede* (hvor den korte historie om Panthakak indgår) må være fra 1773, mens de sidste tre numre, der er skrevet på Drewsens papir, må være skrevet i 1776. Hans Brix nævner imidlertid ikke *Herr Panthakaks Historie* i artiklen. Jeg har derfor fået foretaget en undersøgelse af papirsorten og vandmærket i originalmanuskriptet af *Herr Panthakaks Historie*. Undersøgelsen viste, at værket er skrevet på Drewsens papir, hvilket ud fra Brix' egen dateringsmetode peger på, at *Herr Panthakaks Historie* er skrevet senere end den del af *De Fremmede*, hvor Panthakak også indgår som karakter. Der er imidlertid ikke noget afgørende ved vandmærkerne i papiret, der endeligt kan fastslå, hvornår værket er fra.⁶ For at revurdere værket er det nødvendigt at se på de tekstuelle forskelle på *Herr Panthakaks Historie* og *De Fremmede*, der frem til i dag har været udgangspunktet for at bestemme *Herr Panthakaks Historie* som ældre end ugeskriftet og følgelig som et ufuldendt værk, der skulle være indgået heri.

Udsigelsespositionerne

Ernst Frandsen er en af de få, der har analyseret *Herr Panthakaks Historie* som et selvstændigt værk. Frandsen påpeger, at det er problematisk at antage, at historien skulle være skrevet for at blive indført i ugeskriftet:⁷

“ Man vil maaske indvende, at 'Herr Panthakaks Historie' skulde være indført i Ugeskriftet og Forbindelsen mellem Figuren i det første og Figuren i det sidste saaledes være etableret! Men det ændrer ikke Faktum, at Planen nu er en helt anden. Forøvrigt vilde Historien ogsaa have været en helt anden, hvis den virkelig var blevet indført. Dens sidste Kapitler med den ironiske Tone maatte omarbejdes, naar Helten selv skulde fortælle, og i de første Afsnit maatte Synet paa Opdrager og Opdragerinde ændres, de lyse Partier, alt det, som tilhører Forfatterens Ræsonnement, matte udgaa. (1939, 69)

Frandsen gør flere relevante observationer i sin sammenligning af de to tekster: At formålet ikke er det samme i de to kontekster, og at udsigelsespositionen i *Herr Panthakaks Historie* ville fordre en større redigeringsproces, hvis værket skulle være indgået i *De Fremmede*. De to værkers forskellige udsigelsespositioner er dog ikke blevet behandlet yderligere til trods for, at det, som Frandsen bemærker, har afgørende betydning for de indholdsmæssige forskelle i værkerne.

Selvom indledningen til de to versioner af Panthakaks historie er næsten enslydende, afsløres allerede her den centrale forskel i udsigelsespositionen. I *Herr Panthakaks Historie* står der: “ –Paa Vægteren nær – om hvilken Vi maae anmærke[...]”

(IV 1), mens der i *De Fremmede* står: “[...] paa mig og Vægteren nær – om hvilken Jeg i forbigaaende maae anmærke [...]” (IV 99). Mens Ewald i *Herr Panthakaks Historie* fortæller gennem brug af et “vi”, gør han i *De Fremmede* brug af et “jeg”. I *De Fremmede* simulerer Ewald, at han er en del af et virkeligt selskab, hvorfra han skriver, og udsigelsespositionen må derfor nødvendigvis være homodiegetisk.⁸ I Ewalds oprindelige håndskrift af *Herr Panthakaks Historie* findes en bemærkelsesværdig ændring i brug af pronomenerne. Ewald havde i udgangspunktet skrevet “paa Vægteren nær, sige jeg”, men efterfølgende streget “jeg” over og skrevet “vi” i stedet. Denne ændring i pronomenerne peger i retningen af, at Ewald har skrevet *Herr Panthakaks Historie* med udgangspunkt i *De Fremmede* og ikke omvendt. I *De Fremmede*, hvor udsigelsen er positioneret på niveau med begivenhederne, er jeget tvunget til at iagttage, hvad protagonisten Panthakak foretager sig for derefter at kunne berette om det. Denne begrænsede synsvinkel udstilles flere gange: Jeget må halte “af alle Kræfter bag efter” (IV 103) og holde sig: “tilbage, for ey at blive bemærket” (IV 106), hvorefter han planter sig: “med en digterisk Næsviished, umiddelbar bag ved en stor Sprekke [...] i Døren” (IV 106) for at iagttage Panthakak. Perspektivet i *De Fremmede* er dermed tydeligt markeret som begrænset til, hvad det er muligt at fortælle fra den position i det fortalte, hvor jeget befinder sig.

Anderledes forholder det sig i *Herr Panthakaks Historie*, hvor handlingen springer i både tid og sted og går fra ydre beskrivelser til karakterernes tanker og meta-kommentarer. Fra indledningsscenen, hvor Panthakak går langs kanalen, afbryder Ewald handlingen med ordene: “men det er Tid, at vore Læsere blive noget nærmere bekendte med Herr Panthakak” (IV 2), og springer til en beskrivelse af Herr Panthakaks barn- og ungdom, der folder sig ud over de to første kapitler og leder videre til resten af Panthakaks historie. Det bliver en så udfoldet digression, at handlingen aldrig vender tilbage til udgangssituationen. I *Herr Panthakaks Historie* beskrives protagonistens og de øvrige personers tanker, drømme gengives (IV 70), og der optræder endda begivenheder skildret ud fra hundens perspektiv (IV 73). Udsigelsespositionen er i *Herr Panthakaks Historie* en helt anden end i *De Fremmede*; Ewald har gjort brug af den nulfokaliserede fortælletype⁹ – ofte lidt misvisende omtalt som den alvidende fortæller¹⁰ – der giver fri adgang til bevidstheder og kan springe mellem forskellige tider og steder. Samtidig afbryder Ewald fortællingen med autoriale kommentarer og forhæler historiens gang, som kun en autoritativ heterodiegetisk fortælleposition ville tillade. Edwin Kau har i *Den Ewald'ske tekst mellem himmel og jord* gjort opmærksom på forhalingsteknikkerne, der løbende optræder i *Herr Panthakaks Historie* (1977). Kau skriver, at fortælleren udstiller sig selv som fortæller og konstruktør af teksten og viser sin magt over, hvad læseren må vide ved at placere sig selv i en autoritativ fortælleposition, hvor han selv kender svarene på de spørgsmål, han fremsætter (Kau 1977, 110). Ewald tilskynder læserens engagement i teksten ved flere gange at fremsætte retoriske spørgsmål eller udbrud som: “Vi see med en kildrende Fornøjelse at ingen af vore Læsere kan begribe Sammenhængen imellem vor Anledning og vort Forsæt” (IV, 72).¹¹

Tekstafvigelser

Til trods for disse markante forskelle i udsigelsespositionen berøres de ikke i Hans Brix' analyse, der ligger til grund for dateringen og vurderingen af *Herr Panthakaks historie*. I stedet fokuserer Brix på en række sproglige afvigelser i de to indledninger, der ifølge ham afgør, at *Herr Panthakaks Historie* må være ældst. Den første af de sproglige afvigelser, Brix fremhæver, er "det fortvivlede spring" i *Herr Panthakaks Historie* (IV 2, 15), der i *De Fremmede* hedder "det ulykkelige Spring" (IV 100, 28). Ifølge Brix har Ewald rettet det, fordi han senere indså, at udtrykket "fortvivlet" var en ukorrekt betegnelse for et spring. Endvidere er der i *Herr Panthakaks Historie* en beskrivelse af en tanke som: "ufrugtbar, uvirksom og ufølt maatte den være om den var muelig" (IV 2, 10-12), hvilket ikke findes i indledningen til historien i *De Fremmede*. Ifølge Brix har Ewald i *De Fremmede* slettet tilføjelsen, fordi han har fundet det uheldigt at beskrive en tanke som "ufrugtbar, uvirksom og ufølt" (Brix 1912).

I stedet for kvalitative forbedringer kan de sproglige afvigelser ses som udtryk for en overordnet indholdsmæssig forskel mellem de to tekster. I *De Fremmede* betoner Ewald langt stærkere, at Panthakak står over for at ville begå selvmord. Selvmordet varsles allerede med ugeskriftets undertitel: "Eventyret med Canal-Ridderen" og understreges gennem flere dramatiserende adjektiver og eksplicitte beskrivelser som netop "det ulykkelige Spring", som Brix fremhæver, men også det, at der i versionen i *Herr Panthakaks Historie* står "Den oplivede hans Sjæl" (IV 2, 3), mens der i *De Fremmede* står "Den oplivede hans halvdøde Sjæl" (IV 100, 16-17) og tilsvarende "glemte sit Forsæt" (IV 2, 7) over for "glemte sit grusomme Forsæt" (IV 100, 21-22). I *De Fremmede* lyder det: "– Thi han var, imellem os at sige, engang for alle overbeviist om, at om Dyd, og Redelighed virkelig endnu opholdt sig paa vor Jord-Kugle, saa maatte det være – paa Bunden af Canalen –" (IV 100). I *Herr Panthakaks Historie* afbrydes sætningen for at flytte handlingen tilbage til Panthakaks barndom: "– – – – men det er Tid, at vore Læsere blive noget nærmere bekendte med Herr Panthakak" (IV 2).

Et af Brix' hovedargumenter i forhold til at fastsætte *Herr Panthakaks Historie* som ældre end *De Fremmede* er en længere beskrivelse af Panthakaks ydre, der indgår i *De Fremmede*, men som er udeladt i *Herr Panthakaks Historie*: "Han var indsvøbt i en stor RegnKappe, og saavit som Maanens ringe Lysning tillod mig at skønne, af et kummerligt og mørkt Udseende; et levende Billede af den forvilede Armod" (IV 99). Det ville, skriver Brix, være utænkeligt, at Ewald skulle have slettet disse linjer, hvilket ville være tilfældet, hvis *Herr Panthakaks Historie* skulle være yngst (Brix 1912, 102). Fortsættelsen af sætningen viser imidlertid, at den tjener til at beskrive den homodiegetiske fortællers placering:

“ – I det øvrige var der saa noget besynderligt, og om jeg tør udtrykke mig saaledes, noget tragi-comisk i al hans Adfærd, at det næstendeel ligesaameget var min naturlige Nysgjerrighed, som den billige Frygt og Medlidenhed, der bevægede mig til at oppebie denne SpadseereGangs Udfald, da jeg af en Hændelse var blevet Vidne til den – I dette Forsæt skjulte jeg mig under et Keller-Skuur – under hvilket mine Læsere behager, kun saaledes, at jeg ikke taber min Mand af Sigte – (IV 99)

En sådan beskrivelse ville ikke stemme overens med logikken for det heterodiegetiske, nulfokaliserede “vi” i *Herr Panthakaks Historie*. Der er endnu en observation, der kan gøres i forhold til *Herr Panthakaks Historie*, og som taler imod Brix’ argument. I *Herr Panthakaks Historie* optræder senere følgende passage:

“Paa Forsædet, sad en Mand, omtrænt imellem Fyrgetyve og et Halv-Hundrede. – Hans Udseende var Helbred og Styrke selv, af hans Øyne sluttede man sig til en naturlig Munterhed, der ikke turde være sig selv bekjendt – I det øvrige var hans Mine indtagende, venlig, medlidende ydmyg og devot. – Hans Mæle var svagt – Hans Tale selv, var indrettet til at behage, undertiden skikkede til at tage imod to Meeninger, altid kort og afbrudt med Suk – Hans Klæder var sorte – Hans Lintøy overmaade fiint – Hans heele Dragt var simpel, men af en udsøgt, en yderlig Reenlighed og Nethed – Hans – men vi veed ikke, hvorfor vi faae Lyst, til at beskrive denne Person saa nøye – (IV 41)

Ewald afbryder beskrivelsen med en kommentar, der ironiserer over præcis denne type lange adjektiviske skildringer. Jeg mener derfor, det er en rimelig tolkning, at det er med fuldt overlæg, Ewald ikke har medtaget beskrivelsen af Panthakaks udseende i *Herr Panthakaks Historie*, selvom den indgår i *De Fremmede*. I denne optik, hvor Ewald ironiserer over lange beskrivelser, er det udeladte afsnit i *Herr Panthakaks Historie*, modsat hvad Brix fremfører, ikke et argument for, at værket er skrevet tidligere end *De Fremmede*, snarere tværtimod.

En karakter- og individskildring

Ud over de argumenter, der angår de specifikke tekstafvigelser, fremfører Brix en kritisk helhedsbetragtning af *Herr Panthakaks Historie* over for *De Fremmede*. Brix skriver: “Hele Synet i *De Fremmede* er langt mangfoldigere og Betragtningensmaaden mere sikker. I *Herr Panthakaks Historie* er Pessimisten den Person, hvorom hele Skildringen drejer sig; i *De Fremmede* er han en blandt mange” (1912, 103). Brix erklærer dermed, at *De Fremmede* udmærker sig ved at indeholde flere centrale karakterer, mens han anser det for en begrænsning, at *Herr Panthakaks Historie* er centreret om én figur. Frandsen erklærer sig i sin sammenligning af de to værker enig med Brix, men berører samtidig en central genremæssig forskel på de to værker:

“I den sidste [*Herr Panthakaks Historie*] er der Tale om en Karakterudvikling, det første [*De Fremmede*] er derimod holdt i Spektatormanéren, og Spektatorerne arbejder ikke med Karakterudvikling hos det samtalende Selskabs Medlemmer, tværtimod udgør de som uforandrede Typer de faste Støtter i et broget Stof. (1939, 69)

Som Frandsen påpeger, skriver *De Fremmede* sig ind i ugeskriftets genrekonventioner, der ikke arbejder med karakterudvikling, men snarere benytter karakterer som middel til at diskutere. Dette er den væsentligste årsag til, at *De Fremmede* indeholder flere karakterer og repræsenterer en mere entydig holdning, end det er tilfældet i *Herr Panthakaks Historie*. At Panthakak i *De Fremmede* forbliver en figur med ét fast karaktertræk uden karakterudvikling kan også være en forklaring på, at det

forestående selvmord og det tragiske er tydeligere betonet end i *Herr Panthakaks Historie*; figuren Panthakak repræsenterer i *De Fremmede* den negative livsholdning. Forskellen på de to Panthakak-karakterer ses også i navngivningen af protagonisten. *De Fremmede* nr. 2 bærer undertitlen “Eventyret med Canal-Ridderen”, og først halvvejs inde i ugeskriftets andet nummer får læseren at vide, at hovedpersonen hedder Panthakak (IV 104, 18). Ellers kaldes han “min fortvivlede Ridder” (IV 100, 24), “min Canal-Ridder” (IV 102, 6) og “min Helt” (IV 103, 39). I *Herr Panthakaks Historie* bliver læseren bekendt med navnet på hovedpersonen allerede i titlen, og han genintroduceres i brødteksten ved navns nævnelse allerede i tredje linje. I begge versioner indgår en længere, næsten identisk passage, hvor der redegøres for Panthakaks navn (der betyder: Alt er ondt) og den medbetydning, Ewald i et “Anfald af Ethymologie” (IV 32) udleder af det. I *Herr Panthakaks Historie* slutter refleksionerne over navngivningen imidlertid ikke dér. Navnet Panthakak er ét, hovedpersonen selv tillægger sig som voksen, og i afsnittene, der omhandler Panthakaks opvækst, refereres der til ham som Christian.¹² Panthakaks karakterudvikling fremstilles gennem lange psykologiske redegørelser, der strækker sig over flere uddybende kapitler frem til hans attende år (IV side 7-17 til hans tiende år og 17-31 til hans attende). Dette står i stor kontrast til den entydige funktion, hans navnefælle har i *De Fremmede*.

Panthakak har dermed to radikalt forskellige funktioner i de to tekster. Brix anfører som et kritikpunkt, at *Herr Panthakaks Historie* blot har fokus på én karakter til forskel fra *De Fremmede*, men ud fra de betragtninger, jeg har fremført ovenfor, mener jeg med rette, det kan ses som udtryk for, at de to forskellige fortællinger er indrammet af to forskellige genrer. Mens Panthakak i ugeskriftet blot skal være et billede på et menneskeligt karaktertræk, er *Herr Panthakaks Historie* i højere grad en historie om et individ og dets udvikling.

Handlingen

Ifølge Brix er handlingen i *Herr Panthakaks Historie* et svagt forsøg på at gøre op med Voltaires *Candide*. Brix skriver: “saaledes stræber Ewald i ‘Hr. Panthakaks Historie’ at bringe sine Standpunkter i Sammenhæng efter den Rystelse, han havde oplevet ved Tilegnelsen af Voltaires Bog” (1913, 52). Denne opfattelse har flere efter Brix erklæret sig enige i. Ernst Frandsen skriver således om *Herr Panthakaks Historie*, at: “Holdningen er vakkende, fordi Forfatteren kun føler sig svagt rustet til at gaa i Ringen med saa stærk en Modstander som Voltaire” (Frandsen 1939, 71). Voltaire var en central filosof og forfatter i århundredet, og med *Candide* skrev han sig ind i den teodicé-debat, der var dominerende i perioden inspireret af den tyske filosof Leibniz’ idé om, at den jordiske verden måtte være den bedste af alle mulige verdener (Sørensen 1989).

Selvom det er tydeligt, at Ewald har ladet sig inspirere af og modsætter sig centrale aspekter i Voltaires *Candide*, er der dog også meget, der viser, at *Herr Panthakaks Historie* ikke blot er et svagt forsøg på at modsætte sig Voltaires ideer. De to navne Panthakak og *Candide* er antonymiske og i begge værker får læseren forklaret hovedpersonens livsindstilling gennem hans opvækst. Mens *Candide* adopterer

sine livsholdninger direkte fra én person (filosoffen Pangloss), er forklaringen på hovedpersonens personlighedsdannelse i *Herr Panthakaks Historie* langt mere kompleks: de læresætninger, Panthakak opdrages med, viser sig hele tiden at få den modsatte effekt på ham. Til trods for, at Panthakak opdrages af en mor, der kun er optaget af de ting, hun kan kritisere, og at han går i skole hos Herr Misocosmus, der lever op til sit navn som verdenshader, får Panthakak en positiv tilgang til verden. Candide udsættes for et hændelsesforløb med en række tilfældigt opståede katastrofer, men ender med at slå sig til tåls med at bosætte sig på landet og være tilfreds med at arbejde. Ligesom i *Candide* bliver hovedpersonen i *Herr Panthakaks Historie* centrum for en række ulykkelige begivenheder, men de er netop begivenheder og ikke blot hændelser; Candide udsættes bestandigt for udefrakommende katastrofer, men Panthakak er selv igang sættende katalysator for det, der sker:

- 1) Fordi Panthakak betror sig til en anden ung rejsende, bliver han franarret sine penge, sin vadsæk og sin hest.
- 2) Panthakak overlader godtroende en veksels på 400 gylden til en mand, der stjæler dem.
- 3) Fordi Panthakak betages af en ung brunette, lokkes han i baghold, bliver berøvet sit tøj og bliver gennembanket.
- 4) Panthakak bliver hjulpet til hægterne igen på et slot ejet af Marquien af V*** (af næsten hele receptionshistorien tolket som en direkte reference til Voltaire),¹³ men ender med at fortælle hele sin livshistorie til V***, som vil skrive den om til en satire.

Om den fjerde og sidste episode i *Herr Panthakaks Historie* skriver Edvin Kau: "P. er dog for en gangs skyld heldig, da han når til Marquien af V***'s slot og bliver plejet; det eneste, han bliver bedt om, er at fortælle Marquien sin historie, da denne meget gerne vil høre om hans trængsler" (1977, 108). Den eneste grund til, at Marquien af V*** så beredvilligt lytter til Panthakaks beretning, er imidlertid, at han vil omskrive den til en satire. Dermed kan denne fjerde og sidste episode modsat Kaus tolkning anskues som den fjerde og endelige tragedie i form af den sidste afklædning af Panthakak: Først frastjæles han sine penge af tillid til en formodet ven, dernæst sine øvrige værdigenstande af tillid til en fader (skikkelse), herefter sit tøj af tillid til en kvinde og slutteligt sit rygte, sin værdighed og sin livshistorie af en – i historien – falleret filosof og forfatter.

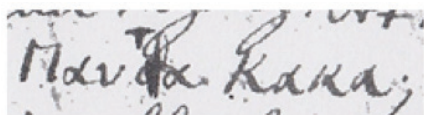
Brix skriver: "Ewalds Grundplan viser sig altsaa at være denne: Voltaire har Ret i, at Verden er fuld af onde og afskyelige Ting; dog kan den guddommelige Naade, trods alt, vende ondt til godt" (1913, 55). Jeg mener ikke, værket kan tolkes som en så entydig stillingtagen til *Candide*, men at det er langt mere komplekst. Læseren støder hele tiden på forklaringsmekanismer, der går imod forventningerne. Igenem hele værket gentager Ewald med variation: "at vi næsten aldrig staae tiere Fare for at tage Feyl i vore Formodninger, end naar vi slutte fra Virkninger til deres Aarsager" (IV 65; se også IV, 20, 22, 72). Snarere end at Ewalds værk skulle være udtryk for en holdning til verden som enten god eller ond, synes hovedbudskabet at være, at verden er kompleks og uigennemskuelig. *Herr Panthakaks Historie* problematiserer både den entydigt negative og positive tilgang til verden.

Om slutningen på *Herr Panthakaks Historie* skriver Brix: “Om Romanens Afslutning kan man ikke opstille sikre Antagelser, fordi Ewald ikke havde Sans for at bygge en Handling” (1913, 55). Som analysen har vist, er det ikke rigtigt, at Ewald ikke havde sans for at opbygge en handling: *Herr Panthakaks Historie* har et gennemført konstrueret handlingsforløb centreret om hovedpersonen og dennes udvikling. Brix har dog ret i, at *Herr Panthakaks Historie* slutter i femte kapitel, og at handlingstråden fra indledningsscenen, hvor Panthakak vandrer langs kanalen, aldrig tages op igen. Det kunne ses som udtryk for, at værket ikke er færdiggjort, men en anden mulighed er, at Ewald har taget scenen fra *De Fremmede*, og at den derfor ikke fra start er tiltænkt den kontekst, den optræder i, i *Herr Panthakaks Historie*. Romanens slutsætning lyder: “O Mennisker, hvor onde ere i, selv naar i vil gjøre det best, selv i eders Høfligheder! – Endelig! –” (IV 85). Dette apostrofiske udbrud fremstår som en afslutning på de metakommentarer, der har brudt ind i handlingsforløbet igennem hele værket. Handlingsmæssigt virker værket også afsluttet: Panthakak møder Voltaire, der vil gøre ham til en karakter i en af sine satirer. Den livshistorie, Panthakak fortæller til Voltaire i *Herr Panthakaks Historie*, kan endvidere fortolkes som det, der bliver model til Voltaires *Candide*. Endelig kan den abrupte slutning betragtes som bevidst punktering af læserforventningerne og et forsøg på at undvige meningsgivende handlingsforløbninger. Dette vil være i tråd med værkets overordnede budskab og de Sternske digressioner, forhalingsteknikker og læserhenvendelser, der præger hele værket.

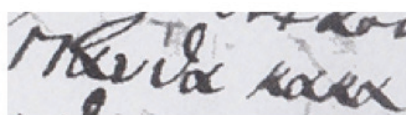
Jeg har tilstræbt at vise, at de indholdsmæssige forskelle mellem *De Fremmede* og *Herr Panthakaks Historie*, Brix fremhæver, ikke beviser, at *Herr Panthakaks Historie* er ældst, men tværtimod peger i retningen af, at værket er skrevet med *De Fremmede* som forlæg. Ud over de indholdsmæssige forskelle er der flere korrektioner i Ewalds håndskrift, der taler for, at *Herr Panthakaks Historie* er skrevet senere end *De Fremmede*. I håndskriftet til *Herr Panthakaks Historie* fremgår det, at Ewald oprindeligt havde skrevet: “En Spadseeregang ved Canalen. En Character. Et Fund” (VI 291), oven over teksten, men overstreget det. Disse handlingstråde stemmer overens med, hvad der sker i *De Fremmede* og ikke i *Herr Panthakaks Historie*. Dette tyder igen på, at Ewald har haft *De Fremmede* som forlæg og tænkt, at *Herr Panthakaks Historie* skulle have de samme handlingselementer, men senere ændrede mening. En anden rettelse peger i samme retning: I *Herr Panthakaks Historie* har Ewald foretaget en rettelse af et forkert græsk bogstav til det rigtige i Παντα, som betyder alt er ondt (VI 294). I *De Fremmede* er bogstavet også rettet, men med rød blyant, som Ewald ellers ikke bruger, og DSL, der har forestået udgivelsen af Ewalds samlede værker, har skønnet, at det ikke er Ewalds egen rettelse. At Ewald skulle have korrigeret sig selv i et tidligt værk, men så igen have lavet samme fejl uden at rette den, hvilket ville være tilfældet, hvis *Herr Panthakaks Historie* var ældst, er igen højest usandsynligt.

Fiktionalitet i *Herr Panthakaks Historie*

I stedet for at forskellene mellem *De Fremmede* og *Herr Panthakaks Historie* skulle være udtryk for ringere litterær kvalitet, kan de ses som tegn på, at Ewald gør brug af en række fiktionalitetsteknikker i *Herr Panthakaks Historie*, som ikke er til stede

Herr Panthakaks Historie s. 39

De Fremmede nr. 2

i *De Fremmede*. Hovedparten af de træk, der adskiller *Herr Panthakaks Historie* fra historien i *De Fremmede*, er i litteraturteorien blevet anskuet som fikcionalitetsteknikker: Direkte bevidsthedsrepræsentation er et af de oftest fremhævede potentielle fikcionalitetskaraktistika (Hamburger 1973, Genette 1990, Cohn 1999, Gorman 2005), og desuden er spring i tid og sted, metalepsis som afbrydende fortællerkommentarer (Gorman 2005) og emblematiske navne (Riffatere 1990) blevet identificeret som tegn på fikcionalitet. Disse fikcionalitetsteknikker er ikke tegn på ringere litterær kvalitet, men at Herr Panthakak er et stykke fiktionslitteratur: en roman.

I tillæg til de nævnte forhold indeholder *Herr Panthakaks Historie* urealistiske begivenheder, der i sig selv tydeligt peger på fikcionalitet. Det mest iøjnefaldende eksempel er, at Voltaires negative livsindstilling forklares gennem et hundeslagsmål mellem Voltaires og Leibniz' hund.¹⁴ Episodens absurditet er af flere og især af Nedergaard-Hansen blevet nedvurderet som urealistisk og uværdig for fortællingen. Nedergaard-Hansen skriver, at episoden: "selv som morsomhed er historien uværdig. Ewald måtte dog vide at når Voltaire blev 'den farligste fjende af det system om den bedste verden', altså med *Candide*, skyldtes det en katastrofe af et sådant omfang som jordskælvet i Lisboa 1755 og ikke lave personlige bevæggrunde" (1972, 153). Det er oplagt at tolke personerne i episoden som en henvisning til de virkelige personer Voltaire og Leibniz, men alene at tolke begivenheden skildret i *Herr Panthakaks Historie* ud fra en referentiel fortolkningsramme overser, at selve hændelsen ikke bedst forstås som en direkte reference til biografiske og faktiske forhold. Et hundeslagsmål som begrundelse for en af tidens afgørende filosofiske problemstillinger er ikke en ligefrem referentialitetsmarkør, men en klar parodisk degradering af hele den filosofiske diskussion ved hjælp af fikcionalitet.¹⁵

I modsætning til *Herr Panthakaks Historie*, hvor åbenlys brug af fikcionalitet indgår som en uproblematiseret del af handlingen, må Ewald i *De Fremmede* undskylde for usandsynlige passager. I *De Fremmede* finder Panthakak på sin vandring langs kanalen et skrin med et barn, som han tager med hjem, og Ewald åbner næste nummer af ugeskriftet på følgende måde:

“Jeg vil ikke negte, at jeg ved dets Igjennemlæsning, da jeg fandt dette Skriin, og dette Barn deri, næsten blev lige saa forskrækket, som fordem Herr Panthakak og hans Frue Kjæreste, da de fandt det in natura – Saa sandfærdig, som denne Tildragelse er, hvorpaa ventelig ingen tvivler, da jeg selv har været Vidne dertil, saa beholder den dog altid et vist romanagtigt, om ikke usandsynligt Udseende, som synes at stride lige imod den omtalte Grund-Sætning (IV 112)

Ewald vender i ugeskriftet tilbage til den urealistiske episode og forsikrer om, at hændelsen, trods det usandsynlige islæt, er ubetvivlelig, fordi jeg "selv har været Vidne dertil". I *Herr Panthakaks Historie* er der ingen, der prætenderer at have

været vidne til episoderne, der skildres, og dertil ingen grund til at undskylde det urealistiske.

I forhold til en revurdering af *Herr Panthakaks Historie* med hensyn til fikionalitetsstrategier er der endnu en afgørende forskel på *De Fremmede* og *Herr Panthakaks Historie*. I *De Fremmede* sættes tiden til 16. januar 1772 (dagen før Struensees fald), mens *Herr Panthakaks Historie* begynder oktober 1728 (tiden omkring den store brand i København). Brix skriver, at ingen har kunnet give en forklaring på tilbagelægningen i tid i *Herr Panthakaks Historie*, men at den bedste forklaring er, at den skriver sig op imod *Candide* og ville tematisere en katastrofe svarende til, at *Candide* i Voltaires roman oplever det store jordskælv i Lissabon i 1755 (Brix 1913, 54). Jeg mener imidlertid, forskellen på tiden får en bedre forklaring som udtryk for det forhold, at Ewald i *De Fremmede* forsøger at opretholde en realistisk ramme, mens *Herr Panthakaks Historie* som fiktionsværk tillader, at Ewald henlægger handlingen til en fjernere tid, hvor han kan inkludere Voltaire i en fiktiv ramme.¹⁶

Konklusion

Som vist i artiklen er der en række træk, der adskiller *Herr Panthakaks Historie* fra *De Fremmede* og fra Ewalds prosatekster i øvrigt. At Ewald i *Herr Panthakaks Historie* ikke prætenderer at opretholde en virkelighedsnær ramme, tillader, at han kan gøre brug af en række fikionalitetsstrategier, som rammen i *De Fremmede* ikke bevilliger. *Herr Panthakaks Historie* er fortalt fra en udsigelsesposition, der kan give læseren fri adgang til bevidstheder og springe i tid og sted, den indeholder metakommentarer, et tydeligt konstrueret handlingsforløb, klart fiktive personer og umaskerede urealistiske begivenheder. Disse er alle træk, der forbinder sig med den type fikionalitet, der er typisk for romangenren.¹⁷ Dette er ikke ensbetydende med, at *Herr Panthakaks Historie* ikke indeholder selvbiografiske elementer,¹⁸ eller at værket tydeligt viser sig som en klassisk realistisk, psykologisk roman. Navnene, der åbenlyst peger på fikionalitet, bryder med, hvad der er blevet anset som typiske træk for den realistiske roman (bl.a. Watt, Showalter, Gallagher), og den meget skematiske opbygning med *Candide* som forlæg får værket til at fremstå satirisk.¹⁹ Alligevel lægger *Herr Panthakaks Historie* sig på grund af sine fikionalitetsteknikker tydeligt op af romangenren.

Receptions- og litteraturhistoriens konstruktion af Ewalds forfatterskab har fulgt Brix' datering og vurdering af *Herr Panthakaks Historie* og dermed henlagt værket til en tidlig del af Ewalds forfatterskab. En komparativ analyse af *De Fremmede* og *Herr Panthakaks Historie* viser, at de indholdsmæssige forskelle på de to værker ikke er udtryk for, at *Herr Panthakaks Historie* er skrevet tidligere end ugeskriftet og er af ringere litterær kvalitet, men at de to værker er skrevet ind i to forskellige genrer. Dateringen og degraderingen af (d)et af Ewalds værker, der tydeligst gør brug af fikionalitetsteknikker og markerer sig som roman, har bidraget til, at det ikke er blevet en del af den danske romanhistorie. Forhåbentlig kan denne artikel været med til at demonstrere, at der ikke kun er ét stykke dansk fiktionsprosa fra 1700-tallet, der bør regnes som et hovedværk, men at *Herr Panthakaks Historie* er en vigtig del af Danmarks gryende romangenre. En opmærksomhed på fiktiona-

litetsteknikker som konstituerende for romangenren giver et nyt billede af romanhistorien, hvor tidligere ekskluderede værker kan vise sig afgørende for etableringen af genren.

Noter

- 1 Jeg uddyber problematikkerne omkring den historiske undersøgelse af fikcionalitet i "A Novel History of Fictionality" (forthcoming)
- 2 Med undtagelse af "Mester Synaals Fortælling" fra *De Fremmede*, der blev udgivet i tidsskriftet *Det almindelige Danske Bibliothek* i 1780 (VI 285).
- 3 De øvrige prosatekster af Ewalds værker har forholdsvis tydelige genremarkører: Af *De Fremmede* fremgår, at det er et ugeskrift. "Mester Synaals fortælling" var, selvom det blev udgivet uden for ugeskriftets rammer, også tænkt som en fortælling, der skulle indgå deri. "Frankheusens Historie" er blevet betegnet som roman, men indgår ligeledes i *De Fremmede*. I fortalen til *Levnet og Meeninger* skriver Ewald, at han vil skrive sit eget "Levnets Løb", hvilket (om den skal tages for pålydende eller ej) er en selvbiografisk proklamation. En anden betragtelig del af Ewalds prosa er affattet som afhandlinger, eksempelvis: "Svar paa det spørgsmaal: Hvorfor var en guddommelig forløser nødvendig for det menneskelige kiøn" (1762), Ewalds "Fortale" til de *Samlede Skrifter* og "Adskilligt om Johannes Ewalds Levnet og Meninger". Ewalds korte prosatekst "Æslet og bonden" er en fabel, "Lykkens tempel" (1764) bestemt som en allegori (Dahlerup 1997), og *Philet* (1970) som et epos (Zeruneith 1985).
- 4 Litteraturhistorikeren F. Rønning erklærer sig i sit store firbindsværk *Rationalismens tidsalder* enig med A. D. Jørgensen i tidsangivelsen 1770 (1890), men kort tid efter anfægter Gerh. Hornemann (1901) og efterfølgende Vilhelm Andersen (1909) dateringen. Både Hornemann og Andersen mener, at *Herr Panthakaks Historie* må være skrevet senere end 1770. Hornemanns argument for at placere *Herr Panthakaks Historie* senere end *De Fremmede* er, at der i *Herr Panthakaks Historie* står "Men Gud forstaa os, sagde Fader Pansa", og at denne henvisning til Pansa er en henvisning til ordstyreren, der i ugeskriftet *De Fremmede* hedder Pansa. *De Fremmede* må derfor ifølge Hornemann være skrevet før *Herr Panthakaks Historie*. Dette afviser Brix i en artikel fra 1912 med henvisning til, at brugen af udtrykket "Fader Pansa" ikke optræder i *De Fremmede*, og at udtrykket i stedet formodentlig henviser til en tysk satire af Rabener (Brix 1912). Andersen skriver i *Tider og Typer* (1909), at "'Hr. Panthakaks Historie', [er] en Slags Fortsættelse af 'De Fremmede'" (230). Andersen anfægter dermed den opfattelse, at *Herr Panthakaks Historie* skulle være skrevet før *De Fremmede*. I *Illustreret dansk litteraturhistorie* fra 1934 har han imidlertid ændret holdning. Andersen konkluderer, at begge værker må være fra 1771, og at "Ogsaa Hr. Panthakaks Historie skulde være indført i Ugebladet" (1934, 442). Imellem Andersens to litteraturhistoriske værker, der giver udtryk for to forskellige opfattelser af dateringen og placeringen af *Herr Panthakaks Historie*, er Hans Brix' udgivelser om Johannes Ewald udkommet.
- 5 Gunnar Jakobsen er den eneste, der foreslår en mindre omdatering, som ingen efter ham dog synes at tage notis af. Jakobsen holder fast ved Brix' datering af nummer 7-13, men argumenterer for en omdatering af de øvrige numre.
- 6 Jeg takker Ingelise Nielsen, afdelingsbestyrer for Konservatorskolen, for den store hjælp med at foretage en undersøgelse af papiret, hvorpå Ewald har skrevet *Herr Panthakaks Historie*.
- 7 Der findes i Gunnar Jakobsens *Johannes Ewald – De Fremmede* (1990) en nyere analyse, men argumentationen om forholdet mellem de to værker begrænser sig til, hvad Frandsen allerede har

- skrevet. Jakobsens analyse afspejler desuden en ambivalens, da han på den ene side argumenterer for Brix' position ved at påvise en kvalitativ udvikling fra *Herr Panthakak* til *De Fremmede* og på den anden side ser de to historier som en mulig forlængelse af hinanden.
- 8 Gérard Genettes begreber "homodiegetisk" og "heterodiegetisk" er meget karakteriserende for forskellen i de to værker, da de netop dækker over det, at en fortællende instans enten er en del af det fortalte univers eller står uden for dette (Genette 1983).
  - 9 Karakteriseret af Genette i *Narrative Discourse* (1988)
  - 10 For en kritik af betegnelsen "alvidende" se Culler (2004).
  - 11 Andre eksempler er: IV 5, 6, 41, 61ff, 66, 72.
  - 12 Endnu en interessant observation kan gøres i forhold til navnet. I originalhåndskriftet til *Herr Panthakaks Historie* kan man følge, hvordan Ewald har overstreget "Panthakak" og udskiftet det med "Christian" i kapitlerne, der omhandler hovedpersonens barndom og opvækst.
  - 13 Et andet argument for, at V*** skulle referere til den virkelige Voltaire er, at reference til virkelige personer ofte blev skjult enten ved brug af initialer eller blanktegn i de tidligste romaner (Gallagher 2006, 352). Ewald refererer desuden på samme måde til virkelige personer i sin lejlighedsdigtning (se bl.a. *Johannes Ewalds Samtlige Skrifter 1780-91*).
  - 14 Ewald staver Leibniz med t (Leibnitz). Denne stavemåde har også været gældende.
  - 15 Ewald spiller samtidig på etymologiske betydninger ved at beskrive kynikeren Voltaires filosofi som resultat af et hundeslagsmål: Hund hedder *kyōn* på græsk, hvilket kan oversættes til kynisk, og samtidig var Kynisme en indflydelsesrig filosofisk skole i antikken. Se <http://ordnet.dk/ods/ordbog?aselect=kynisk&query=kynisme>.
  - 16 *Candide* udkommer i 1759, og hvis figuren Panthakak skal være den karakter, Voltaire skriver sin roman efter, må Voltaire i *Herr Panthakaks Historie* møde ham før dette årstal.
  - 17 Artiklen levner ikke plads til en længere diskussion heraf, men der kan bl.a. henvises til Hales antologi *The Novel* (2005) for en af de nyeste tilgange til og gennemgang af litteratur om genren.
  - 18 Hans Brix fastholder, at der ikke er noget selvbiografisk i *Herr Panthakaks Historie* (Brix 1913, 57-58), mens jeg vil være mere tilbøjelig til at tilslutte mig den del af receptionshistorien, der har hævdet det modsatte: Den prækære paternitets sag i *Herr Panthakaks Historie* har flere lighedspunkter med Ewalds eget forhold til sin far. A. D. Jørgensen erklærer, at *Herr Panthakaks Historie* nærmest er en parodi på Ewalds egen barndom (1888:100). F. Rønning (1890:181) og Andersen (1909, 230) omtaler den som en selvbiografi. Bobé sammenholder en række breve og biografiske udenomsværker med *Herr Panthakaks Historie* og påpeger, at værket er udtryk for et klart personligt opgør (1943, 17). Poul V. Rubow (1944, 62) og Leif Nedergaard (1972: 149) giver endda de selvbiografiske forhold skylden for, at Ewald ikke kunne udgive værket.
  - 19 Satire er blevet anskuet både som en kvalitet ved forskellige genrer og en genre i sig selv (se M. H. Abrams *A Glossary of Literary Terms* (1999)). Det satiriske element er, som beskrevet, væsentligt i *Herr Panthakaks Historie*, men er ikke det eneste omdrejningspunkt for værket og ikke nok til at genredefinere det.

Litteratur

Utrykt materiale

Ewald, Johannes: *Herr Panthakaks Historie*, mikrofilm udlånt af Det Kongelige Bibliotek

Ewald, Johannes: *De Fremmede*, mikrofilm udlånt af Det Kongelige Bibliotek

Trykt materiale

Abrams, M. H. (1999): *A Glossary of Literary Terms*. Boston: Cornell University.

ADL: Arkiv for dansk litteratur: www.adl.dk

Andersen, Vilhelm og Petersen, Carl S. (1934): *Illustreret dansk litteraturhistorie II*. København: Gyldendal, 369-714.

Andersen, Vilhelm (1909): *Tider og Typer II, – 2. bog – Det 18 Aarh.*. København: Gyldendal, 226-232.

Bobé, Louis (1943): *Johannes Ewald*. København: H. Hagerup.

Brix, Hans (1912): "Adskilligt om Johannes Ewalds Levned og Meninger". *Tilskueren*, andet halvbind, 97-129.

Brix, Hans (1913): *Johannes Ewald – En række kritiske undersøgelser*. København: Gyldendal.

Brix, Hans (1913(2)): "Nye Ewald-Studier". *Tilskueren*, 585-603.

Brix, Hans (1913(3)): "Ewald i 1776". *Gads danske Magasin*, 312-316.

Cohn, Dorrit (1999): *The Distinction of Fiction*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Culler, Jonathan D. (2004): "Omniscience". *Narrative* 12:1, 22-34.

Dahlerup, Pil (1997): "Nyklassisk ro. Læsninger i Johannes Ewalds lyrik". *Digternes paryk: studier i 1700-tallet: festskrift til Thomas Bredsdorff*. Alenius, Marianne og Bredsdorff, Thomas (red.). København: Museum Tusulanum.

Ewald, Johannes (1919-1924): *Johannes Ewalds Samlede Skrifter, efter tryk og haandskrifter I-VI*. (I-III Hans Brix og V. Kuhr), (IV Kuhr og S. Pallis), (V-VI S. Pallis og Niels Møller). København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Ewald, Johannes (1805): "Hr. Panthakaks Historie". Rahbek, Knud Lyne *Minerva* (Juli).

Ewald, Johannes (1780): *Johannes Ewalds Samtlige Skrifter* (I-IV). København: Forlagt v. Christian Gottlob Proft, Kongelige Universitets Boghandler.

Frandsen, Ernst (1939): *Johannes Ewald Et stykke dansk aandshistorie*. København: Universitetsforlaget Aarhus, Nyt nordisk forlag.

Gallagher, Catherine (2006): "The Rise of Fictionality". Moretti, Franco (ed.): *The Novel, Volume 1*. Princeton: Princeton University Press.

Genette, Gérard (1983): *Narrative Discourse. An Essay in Method*. Ithaca: Cornell University Press.

Gjerlevsen, Simona Zetterberg (forthcoming): "A Novel History of Fictionality". *Narrative* 24.2.

Hale, Dorothy J. (ed.) (2006): *The Novel. An Anthology of Criticism and Theory 1900-2000*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.

Holst, Peter (red.) (1983): *Dansk litteraturhistorie 4*. København: Gyldendal.

Hornemann, Gerh. (1901): "Ewaldske studier. I-II". *Dania. Tidsskrift for dansk Sprog og Litteratur samt Folkeminder*. Udgivet for universitets-Jubilæets danske Samfund af Verner Dahlerup, Otto Jespersen og Kristoffer Nyrop, 65-80.

Jackson, Christian (1976): "Johannes Ewald: Herr Panthakaks Historie". *Edda*, 4.

Jakobsen, Gunnar (1990): *Johannes Ewald De Fremmede*. København: Danmarks lærerhøjskole, institut for pædagogik og psykologi.

Jørgensen, A. D. (1888): *Johannes Ewald*. København: Gyldendal.

Kau, Edvin (1977): *Den Ewald'ske tekst mellem himmel og jord*. Viborg: Forlaget Medusa.

- Kondrup, Johnny (2004): "Efterskrift" *Herr Panthakaks Historie Levnet og Meeninger*. 2. udgave. Holstebro: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen.
- Mortensen, Klaus P. og Schack, May (red.) (2007): *Dansk litteraturs historie, Bind 1, 1100-1800*. Gylding: Gyldendal, 529-571.
- Nedergaard, Leif (1972): "Johannes Ewald's historie om Hr. Panthakak". Nedergaard, Leif (1984) *Kritiske Studier og litterære Essays*. Rødovre: ROLV forlag (Org. Nordisk Tidsskrift 1972), 146-154.
- ODS: Ordbog over det danske sprog: <http://ordnet.dk/ods>.
- Paige, Nicholas D. (2011): *Before Fiction – The Ancient Régime of the Novel*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Rubow, Poul V. (1944): *Tendenser*. København: Gyldendal, 61-71.
- Rønning, F. (1890): *Rationalismens tidsalder. Sidste halvdel af 18. århundrede. En literærhistorisk fremstilling*. København: Karl Schönbergs forlag, Nielsen og Lydiche.
- Showalter, English Jr. (1972): *The Evolution of the French Novel 1641-1782*. New Jersey: Princeton University Press.
- Stangerup, Haakon (1936): *Romanen i Danmark i det attende århundrede*. København: Levin og Munksgaards forlag.
- Sørensen, Peer E. (1989): *Håb og erindringer: Johannes Ewald i Oplysningstiden*. København: Gyldendal.
- Voltaire (1962 (1759)): *Candide* (Oversat af Clara Levy). København: Samleren.
- Walsh, Richard (2007): *The Rhetoric of Fictionality*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Warner, William B. (1998): *Licensing Entertainment – The Elevation of Novel Reading in Britain, 1684-1750*. Berkeley: University of California Press.
- Watt, Ian (1993 (1957)): *The Rise of the Novel*. London: The Hogarth Press.
- Zeruneith, Keld (1985): *Soldigteren*. Gylding: Gyldendal.